
РОЗДІЛ IV. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.14>

ЕКСТРАОРДИНАРНИЙ ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ У ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Пільков К.М.,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу міжнародного приватного права
та правових проблем євроінтеграції
НДІППіП ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
ORCID: 0000-0002-8931-0413

Пільков К.М. Екстраординарний перегляд судових рішень у правових системах цивільного права.

Стаття присвячена проблемі розмежування засобів звичайного та екстраординарного перегляду судових рішень, яка є актуальною з огляду на універсально визнану цінність остаточності судового рішення та недопустимість безпідставного втручання у неї.

У статті на прикладах окремих країн, правові системи яких належать до континентальної правової традиції, продемонстровано, які підстави для втручання в остаточне судове рішення визнаються достатніми, а також які характеристики дозволяють об'єднати ці підстави у певні групи. Виявлено, що у найбільш загальних рисах підставами для екстраординарного перегляду є процесуальні порушення, які істотним чином обмежили сторону у здійсненні права бути почутою; порушення у сфері доказування внаслідок неправомірних дій інших учасників розгляду, зокрема внаслідок подання сфальсифікованих доказів; процесуальні порушення, пов'язані зі складом суду.

Стаття відмежовує засоби екстраординарного перегляду, які мають наслідком втручання у *res judicata*, і такі, що не втручаються у нього, а мають на меті перегляд для забезпечення розвитку права. При цьому звертається увага та те, що для випадків, коли втручання у *res judicata* має місце, помилки у питаннях права, зокрема неправильне застосування матеріального права, як правило, виключається з переліку підстав для екстраординарного перегляду.

Окремо у статті приділено увагу допустимості ініціювання екстраординарного перегляду суб'єктами, які не учасниками справа. З посиланням на практику Європейського суду з прав людини автор доходить висновку, що екстраординарний

перегляд, який не призводить до втручання у *res judicata*, може бути ініційований такими суб'єктами, які переслідують публічний інтерес у розвитку права з метою досягнення єдності у тлумаченні правових норм. Стосовно випадків, коли внаслідок перегляду має місце втручання у *res judicata*, європейське процесуальне законодавство еволюціонує у напрямку усунення цих засобів як таких, що порушують право на справедливий суд.

Ключові слова: баланс публічних і приватних інтересів, остаточність судового рішення, правова визначеність, *res judicata*.

Pilkov K.M. Extraordinary review of judgments in civil law jurisdictions.

The article is focused on the current problem of distinguishing the means of ordinary and extraordinary review of court decisions, in view of the universally recognized value of the finality of a judgment and the unacceptability of groundless interference with *res judicata*.

Based on the examples of some civil law countries the article substantiates the most common grounds for intervention into a final judgment which are considered sufficient, as well as introduces common traits which allow grouping those grounds. The article argues that, in general terms, the most common grounds for an extraordinary review are procedural violations that significantly limited the party in exercising the right to be heard; violations in the evidentiary issues caused by illegal actions of other participants in the proceedings, in particular due to the submission of forged evidence; procedural errors related to the composition of the court.

The article distinguishes the means of extraordinary review, which might interfere with *res judicata*, and those that do not, but are aimed at the revision of the courts' interpretation of the

law to ensure its development. At the same time, the article pays attention to the fact that in cases where the review may intervene into *res judicata*, errors in matters of law (e.g. incorrect application of substantive law) are excluded from the list of grounds for extraordinary review.

The article pays attention to the problem of extraordinary reviews being initiated by actors other than parties to the case. The author refers to the case-law of the European Court of Human Rights and argues that an extraordinary review, which does not lead to interference with *res judicata*, can be initiated by such actors who pursue public interests in the development of law in order to achieve unity in its interpretation. With respect to cases where the review interferes with *res judicata*, procedural laws in many European countries is evolving towards eliminating these remedies as they are infringing the right to a fair trial.

Keywords: balance of public and private interests, finality of judgments, legal certainty, *res judicata*.

Постановка проблеми. Визнана у більшості сучасних правових систем цінність остаточності судового рішення як складової правової визначеності і загалом верховенства права, підкріплюється, серед іншого, тим, що в певний момент звичайні, ординарні засоби перегляду вичерпуються або стають недоступними. Однак процесуальне право може залишати доступ до так званих екстраординарних, виняткових засобів перегляду, які визнаються такими, що не порушують принцип остаточності судового рішення, якщо застосовуються у виняткових випадках, визначених законом і лише для виправлення істотної помилки. Водночас, відсутнє чітке розмежування того, що є ординарним засобом перегляду, а який засіб є екстраординарним.

Навіть під час останніх спроб уніфікації процесуального законодавства на теренах Європи, які втілились у Європейських правилах цивільного процесу (ЄПЦП), їх розробники визнали, що концепція звичайних та екстраординарних засобів перегляду має істотні відмінності в різних європейських юрисдикціях. В той час як в одних правових системах друга апеляція у цивільних справах є звичайним засобом перегляду, в інших вона визначається як екстраординарний засіб [5, с. 292].

Актуальною у зв'язку з цим є як сама проблема розмежування звичайного та екстраординарного переглядів судових рішень, а також виділення найбільш загальних критеріїв допустимості втручання у *res judicata* внаслідок екстраординарного перегляду.

Стан опрацювання проблеми. В українській науці процесуального права окремим аспектам проблеми екстраординарного перегляду присвячені праці багатьох вчених: в контексті господар-

ського процесу перегляд рішень судів за нововиявленими обставинами досліджував С. В. Степанов, перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному процесі досліджувала Д. О. Манюк; значенню остаточності судового рішення і правової визначеності останнім часом присвячені ґрунтовні дослідження Т. А. Цувіни, П. Д. Гуйвана, І. В. Андронova та інших.

Метою цієї статті є розмежування ординарного та екстраординарного переглядів судових рішень, виявлення характерних для всіх систем континентальної традиції загальних підстав для екстраординарного перегляду.

Виклад основного матеріалу. Підходи до того, коли рішення суду набуває значення остаточного і які засоби його перегляду слід вважати звичайними, а які – такими, що можуть бути застосовані у виняткових випадках (екстраординарними), істотно відрізняються у правових системах навіть в межах однієї правової традиції. Так, у системах континентальної Європи оскарження рішення до суду третьої інстанції, яким ініціюється касаційний, ревізійний або повторний апеляційний перегляд (залежно від системи), розглядається в одних випадках як ординарне, в інших – як екстраординарне. Наприклад, звернення до Касаційного суду Франції (фр. *le pourvoi en cassation*) розглядається науковцями як екстраординарне за тим критерієм, що, на відміну від апеляції, воно можливе тільки у випадках, спеціально встановлених законом [3, с. 337]. Також серед вітчизняних науковців поширеним є підхід до касаційного перегляду як до екстраординарної стадії цивільного процесу, оскільки перегляд судових рішень здійснюється лише за наявності передбачених законом підстав, у встановлених строках та з ініціативи суб'єктів, які наділені правом касаційного оскарження. На думку О. Угриновської та М. Піняшко, ознакою екстраординарного характеру касаційного провадження є також те, що касаційний суд розглядає справу у чітко встановлених законом межах. Отже, перегляд справи здійснюється не в повному обсязі, що прирівнювало б суд касаційної інстанції до судів першої інстанції, а в певних межах [13, с. 193]. І. В. Андронов, звертаючи увагу на те, що дотримання принципу *res judicata* вимагає від держави створення на національному рівні гарантій стабільності судових рішень, що набрали законної сили, відзначає, що «процедура перегляду таких рішень не повинна перетворюватись на повторний розгляд справи по суті, за термінологією – на прикриту апеляцію (тобто торкатись питань факту), а може стосуватись лише порушень судом норм закону під час розгляду справи» [12, с. 377]. Цією тезою І. В. Андронов іде услід Європейському суду з прав людини (ЄСПЛ) і ця теза дозволяє віднести до

екстраординарного перегляду також касаційний, ревізійний перегляди.

Схоже ставлення до касаційного, ревізійного або повторного апеляційного перегляду судом третьої інстанції простежується також у розробників ЄПЦП. З даного у правилі 148 ЄПЦП визначення судового рішення, яке становить *res judicata*, випливає, що звичайним (ординарним) засобом перегляду є той, вичерпання або недоступність якого робить рішення *res judicata* [5, с. 292]. Тобто для українського господарського та цивільного процесів касаційний перегляд за таким критерієм є екстраординарним.

Водночас, коментуючи зазначене вище положення Правил, їх розробники відзначають, що для судових рішень, які є *res judicata* і ординарний перегляд яких неможливий, доступним може бути у конкретно визначених і обмежених випадках перегляд за екстраординарною заявою (англ. *extraordinary motion for review*, фр. *recours en révision*, нім. *Wiederaufnahme des Verfahrens*) (правило 181). Для цілей Правила 148, тобто з метою визначення, коли рішення набуває сили *res judicata*, розробники ЄПЦП пропонують застосовувати функціональний підхід, який передбачає, що у Правилах звичайні засоби перегляду розуміються як автономна концепція, яка охоплює національні звичайні та екстраординарні засоби перегляду у другій та третій інстанції, тобто апеляції, однак не заяви про екстраординарний перегляд, механізм яких окремо встановлений у Правилі 181 і наступних [5, с. 292].

Отже, пропонуючи автономну концепцію екстраординарного перегляду, розробники ЄПЦП відмежовують її від іншого допустимого в рамках національного процесуального права перегляду, в тому числі касаційного, і обмежують тим, що в українському господарському та цивільному процесі співвідноситься з переглядом за виключними та нововиявленими обставинами.

Водночас, у питанні про те, що може становити підставу для такого екстраординарного перегляду, підходи правових систем істотно різняться навіть у межах континентальної правової традиції.

Один з найбільш широких підходів до охоплення підстав екстраординарного перегляду пропонує процесуальний закон Швеції. Частина 7 Шведського процесуального кодексу, яка регулює екстраординарний перегляд судових рішень, допускає такий перегляд з двох категорій підстав: істотний дефект та грубі процесуальні помилки. Істотним дефектом визнається: визнання судді або посадової особи суду винним у злочині, пов'язаному зі справою, або адвоката чи іншого представника – у правопорушенні, якщо це могло вплинути на результат розгляду справи; підrobка доказів або встановлене надання неправдивих свідчень, якщо це могло вплинути на результат розгляду; якщо виявлені обставини або докази,

які не були повідомлені чи представлені з незалежних від заявника причин під час розгляду справи і врахування яких могло б вплинути на результат; якщо застосування права, покладене в основу рішення, очевидно не відповідає змісту нормативних положень (§ 1 Глави 58 Частини 7 кодексу). Другу групу підстав складають грубі процесуальні помилки (§ 1 Глави 59 Частини 7 кодексу): суд здійснив розгляд всупереч процесуальній перешкоді, яку він мав врахувати *ex officio*; рішення прийняте проти особи, яку не було належним чином повідомлено про розгляд, або якщо рішення зачіпає права особи, яку не було залучено; рішення є настільки нечітким або неповним, що з нього неможливо встановити рішення суду по суті; інша істотна процесуальна помилка, яка могла вплинути на результат вирішення справи [8].

Цивільний процесуальний кодекс Німеччини, хоча й наводить більшу кількість підстав для екстраординарного перегляду (§§ 579, 580) [4], насправді звужує підстави у порівнянні зі шведським підходом. Так, цей кодекс розмежовує підстави для анулювання рішення, якими є дефекти складу суду та істотні порушення права бути почутим, які в цілому унеможливили прийняття законного рішення, і підстави для перегляду наново, серед яких порушення, які істотно вплинули на результат розгляду, однак не зробили весь процес незаконним. Серед цих груп підстав вже немає неправильного застосування норм права або нечіткості рішення. Вони зосереджені на дотриманні процесуальної справедливості та усуненні помилок у процесі доказування.

У процесуальному праві Франції серед екстраординарних засобів перегляду судових рішень виокремлюють скаргу про перегляд (фр. *recours en révision*), призначену для ініціювання перегляду судового рішення, яке суд помилково обґрунтував обставинами, встановленими на підставі підrobлених доказів, а також заперечення третьою особи (фр. *terce opposition*) – інструмент, за допомогою якого третя особа може усунути для себе негативну дію рішення, ухваленого без її залучення, однак із втручанням в її інтереси. Задоволення цієї заяви призводить до того, що рішення не може мати обов'язкового характеру стосовно такої третьої особи [3, с. 361].

В цілому в означених вище системах грубі порушення у сфері доказування (підrobка доказів), істотне порушення права бути почутим та дефекти складу суду, як бачимо, визнаються основними підставами для екстраординарного перегляду.

Уніфікуючи регулювання процесу та пропонуючи найкращі практики вирішення, серед іншого, складної проблеми виділення підстав для екстраординарного перегляду, розробники ЄПЦП назвали такі: неналежний склад суду; грубе порушення права сторони бути почутою; одержан-

ня рішення із застосуванням обману або насилля; встановлення існування нового вирішального для справи доказу, одержання якого під час розгляду справи було неможливе через обставини непереборної сили або недобросовісну поведінку сторони, на користь якої було прийнято рішення; встановлення ЄСПЛ порушення Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод при ухваленні судового рішення, якщо порушення триває і може бути припинене лише переглядом, який у будь-якому випадку не повинен зачіпати права, набуті добросовісними сторонами [5, с. 328]. Варто окремо відзначити, що наслідком екстраординарного перегляду у випадку задоволення відповідної заяви, за задумом розробників ЄПЦП, може бути скасування рішення і, у випадку якщо після цього справа скеровується до суду нижчої інстанції, надання суду настанов, аж до таких, що зроблять можливим повністю новий розгляд в суді першої чи апеляційної інстанції [5, с. 327]. Тобто автономна концепція екстраординарного перегляду, закладена у ЄПЦП, охоплює такий перегляд, який може мати наслідком втручання у *res judicata*.

У зв'язку з цим варто відзначити, що окремим від екстраординарного перегляду, який становить втручання у *res judicata*, є закріплений у процесуальному законодавстві багатьох країн інститут екстраординарного перегляду без такого втручання. Так, законодавство окремих країн, переважно тих, правові системи яких належать до континентальної традиції або розвивались під її впливом, передбачає можливість звернення з касаційною скаргою в інтересах розвитку права генеральним прокурором або іншою компетентною посадовою особою держави. Підставами для застосування відповідної процедури є необхідність досягнення єдності у тлумаченні і застосуванні окремих положень законодавства, якщо не очікується, що найближчим часом вищий суд матиме можливість розглянути це спірне питання права у своїй практиці з використанням інших процедур. Особливістю цієї процедури є те, що вона не впливає на права сторін у справі, адже єдиною її метою є задоволення публічного інтересу у загальній правовій визначеності, що досягається єдністю у тлумаченні законодавства. М. Фетеріс відзначає, що цей механізм протягом століть застосовувався у Франції, а також має поширення у Нідерландах, Іспанії та Італії [6, с. 162]. Т. Цувіна вказує на існування аналогічного інституту також у Румунії. Так, вона відзначає, що у справі *Albu and Others v. Romania* ЄСПЛ не знайшов порушень права на справедливий судовий розгляд через використання передбаченого законодавством Румунії інституту касації в інтересах права (ст. 329 ЦПК Румунії), відповідно до якого прокуратура й президія апеляційних судів могли звертатися до Високого Суду з проханням роз'яснити відпо-

відні положення внутрішньодержавного законодавства, а Високий Суд міг впорядкувати судову практику й ухвалити обов'язкове рішення щодо правильного тлумачення відповідних норм [14, с. 126]. Це узгоджується з тим, що досягнення єдності судової практики як головна роль верховних судів, якщо ті є судами третьої інстанції, є спільними рисами навіть для континентальних систем та систем загального права [11, с. 11]. Інститут перегляду в інтересах права поширився також за межі Європи у тих системах, які зазнали істотного впливу континентальної традиції. С. К. Арнхарт називає екстраординарною апеляцією так звану другу апеляцію в Бразилії, яка є зверненням до бразильського Верховного суду з підстав порушення федерального права або Конституції. Вона також призначена більше для уніфікації тлумачення права, а не для повторного дослідження справи [1, с. 241]. Щоправда в цьому останньому випадку втручання в остаточне судове рішення у конкретній справі все ж може відбутись.

Екстраординарний перегляд, що може бути ініційований владним суб'єктом, який не є учасником справи, в інтересах розвитку права, якщо перегляд не зачіпає остаточності вирішення справи для її сторін, як свідчить згадана вище практика ЄСПЛ, розглядається як інструмент, що не суперечить Європейській конвенції. В іншому випадку, якщо остаточність може бути порушена, існування відповідних інструментів перегляду є проблематичним. Розвинені правові системи континентальної традиції, зокрема Австрії, Німеччини, Італії, Данії, Фінляндії, розглядають це як втручання у процесуальну автономію сторони провадження і не допускають такого роду екстраординарні перегляди [7, с. 129].

У посткомуністичних демократіях, до яких також належить Україна та Румунія, процесуальне законодавство під впливом практики ЄСПЛ, зокрема справ *Brumarescu v. Romania* [2], *Tripon v. Romania (No. 1)* [9], *Tripon v. Romania (No. 2)* [10], відмовляється від інститутів наглядового провадження та екстраординарних апеляцій прокурора або ініціювання перегляду іншими суб'єктами, які не є учасниками провадження. Це також мало місце у Чехії, а процесуальне законодавство Словаччини нещодавно також зазнало змін, спрямованих на скасування інституту екстраординарної апеляції такого роду [7, с. 129].

Висновки. Європейський консенсус стосовно визнання цінності остаточності судового рішення сформував у процесуальному праві країн континентальної Європи особливе ставлення до допустимих підстав втручання в остаточне судове рішення. Воно виявляється у ставленні до перегляду судом третьої інстанції (друга апеляція, касація, ревізія) як до екстраординарного засобу, допустимого у виняткових випадках і лише для виправлення істотних порушень, перш за все у

питаннях права, а не з метою домогтися перегляду справи повністю.

Водночас, із виведенням касаційного, ревізійного та повторного апеляційного переглядів «за дужки», в полі уваги залишається екстраординарний перегляд у вузькому значенні цього терміну. Його підстави хоча й визначені неоднаково у різних правових системах навіть в межах континентальної правової традиції, все ж мають спільні риси. Екстраординарний перегляд допускається, перш за все, у випадках істотного порушення у процесі встановлення вирішальних для справи обставин, зокрема якщо справу вирішено на підставі підробленого доказу; у випадках грубого порушення права бути почутим; якщо справу вирішено з дефектом складу суду. Окремою підставою у процесуальному законодавстві або судовій практиці визнається встановлення ЄСПЛ порушення конвенційних прав. Цей перелік найбільш характерних підстав відповідає також автономній концепції екстраординарного перегляду, закладеній у ЄПЦП.

Важливо відзначити, що на фоні існування в окремих процесуальних системах можливості для уповноважених суб'єктів публічної влади домагатись екстраординарного перегляду в інтересах розвитку права, характерним для правових систем Європи є те, що такий перегляд не зачіпає суті остаточного судового рішення для сторін провадження. В тих же випадках, коли екстраординарний перегляд має на меті втручання у *res judicata*, серед європейських країн під впливом практики ЄСПЛ утверджується ставлення до ініціювання такого перегляду з боку публічних суб'єктів, які не були учасниками судового провадження (прокурор, інші компетентні органи) як до недопустимого, у зв'язку з чим відповідні інститути екстраординарних апеляцій, ініціювання перегляду в порядку нагляду тощо виключаються з масиву процесуального права. Необхідність забезпечити юридичну визначеність в цьому випадку визнається більшою цінністю, на що також вказує спеціальне правило ЄПЦП про обмеження впливу екстраординарного перегляду на інтереси добросовісної третьої особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Arenhart S. C. The Brazilian Collective Redress System. *Transformation of Civil Justice, Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice*. A. Uzelac and C. H. van Rhee (eds.). 2018. Vol. 70. P. 229-247. DOI: 10.1007/978-3-319-97358-6_13.
2. Brumarescu v. Romania, App. no. 28342/95, ECtHR GC, judgment of 28 October 1999. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337> (дата звернення: 17.07.2022).
3. Cadiet L. Introduction to French Civil Justice System and Civil Procedural Law. *Ritsumeikan Law Review*. 2011. No. 28. P. 331-393.
4. Code of Civil Procedure as promulgated on 5 December 2005. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_zpo/englisch_zpo.html#p2190 (дата звернення: 17.07.2022).
5. ELI/UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure 2020. Published to Oxford Scholarship Online: November 2021. DOI: 10.1093/oso/9780198866589.001.0001.
6. Feteris M. Development of the Law by Supreme Courts in Europe. *Utrecht Law Review*. 2017. Vol. 13, Issue 1. P. 155-169. DOI: 10.18352/ulr.401
7. Števček M., Malá D. The Re-Codification of the Slovak Civil Procedure Code with a Special Emphasis on Remedial Measures. *International and Comparative Law Review*. 2013. Vol. 13, Issue 1. P. 121-135. DOI: 10.1515/iclr-2016-0063.
8. The Swedish Code of Judicial Procedure (1942:740). URL: <https://www.government.se/government-policy/judicial-system/the-swedish-code-of-judicial-procedure/> (дата звернення: 17.07.2022).
9. Tripon v. Romania (No. 1), App. no. 36942/03, ECtHR, judgment of 23 September 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88518> (дата звернення: 17.07.2022).
10. Tripon v. Romania (No. 2), App. no. 4828/04, ECtHR, judgment of 23 September 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88533> (дата звернення: 17.07.2022).
11. Uzelac A., van Rhee C. H. Appeals and other means of recourse against judgments in the context of the effective protection of civil rights and obligations. *Nobody's perfect. Comparative Essays on Appeals and other Means of Recourse against Judicial Decisions in Civil Matters*. A. Uzelac, C. H. van Rhee (eds.). Cambridge, 2014. P. 3-13.
12. Андронов І. В. Принцип остаточності судового рішення «res judicata». *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук. конф. Одеса, Фенікс, 2014. Т. 1. С. 376-378.
13. Угриновська О., Піяшко М. Оптимальна модель касаційного провадження у цивільному судочинстві: пошук філософського каменю на теренах незалежної України. *Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку: до 30-річчя незалежності України* : Колективна монографія / за заг. ред. Ю. Притики та І. Ізарової. Київ, ВД «Дакор», 2021. С. 168-202.
14. Цувіна Т. Єдність судової практики та механізми її забезпечення. *Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку: до 30-річчя незалежності України* : Колективна монографія / за заг. ред. Ю. Притики та І. Ізарової. Київ, ВД «Дакор», 2021. С. 108-134.